

Kellner Anikó

A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében

Az állandó követségek rendszere az európai államok 16–17. századi központosításával és az államközi kapcsolatok megélnkülésével párhuzamosan terjedt el és tett szert egyre nagyobb jelentőségre. Fejedelmi udvarból fejedelmi udvarba küldték a rezidenseket, akik többségükben nemesi származásúak voltak, és köztisztviselőként dolgoztak. Ebben a tanulmányban, elsősorban az angliai helyzetet alapul véve, áttekintem azokat az elvi és gyakorlati megfontolásokat, melyek a kora újkori követek és a követségek mibenlétéről és feladatairól szóló „tökéletes követ”-irodalomban felmerülnek. Bemutatom, hogy ezek az elképzelések hogyan kapcsolódnak a korabeli politikai elméletekhez, mint az államraison, a természetjog vagy az univerzális monarchia, és azt is, mennyire tükröződik bennük a nemzetközi kapcsolatok kezdeti fázisa.

Ezek után röviden felvázolom, és Grotius egyik levelével illusztrálom, milyen felkészítést kaptak a leendő követek, és ebben mennyire domborodtak ki a tárgyalat elméletek és elvek.

Tanulmányom harmadik részében azt szeretném megvizsgálni egy különösen jól dokumentált és a magyar történetírás számára is érdekes példa alapján, hogy a 17. század eleji követi gyakorlat mennyiben illeszkedett az illusztrált ideálhoz. Milyen elveket követtek, és milyen célokat tűztek maguk elé a valóságos tökéletes követek, különösen olyan esetekben, amikor sem a meglehetősen általános kézikönyvek, sem feletteseik utasításai nem nyújtottak útmutatást? Sir Thomas Roe és Bethlen Gábor kapcsolatának ismertetése során választ kapunk ezekre a kérdésekre is.

I.

A 16. század közepére a jelentős európai államok átvették az itáliai diplomáciai találmányt, az állandó követségek rendszerét. Ennek gyakorlati részletei és elméleti szabályai azonban ekkor még kialakulatlanok voltak. Az ókori és középkori nézetek a követ sérthetetlenségéről és legfontosabb feladatának, a béke megőrzésének szentségéről továbbra is elegendőnek bizonyultak az alkalmi, főleg protokolláris követségek számára, de pontosításra és jogi szabályozásra szorultak az állandó követségek esetében. A rezidens évekig tartózkodott megbízatása helyszínén, és ez idő alatt számos olyan helyzet állt vagy állhatott elő, amely az alkal-

mi követségek esetében csak ritkán jött létre.¹ A magasztos alkalmi követségek mellett a rezidensek gyanúsak és sokszor veszélyesnek tündek, különösen az új rendszer elterjedésének korai szakaszában. Amennyire igyekeztek a fejedelmek állandó követeket tartani a másik udvarában, annyira szerették volna elkerülni, hogy az ő udvarukba is érkezzen egy.² Szemükben a rezidens ekkor még egyet jelentett az agyafúrt kémmel.

A helyzet a század végére már árnyaltabbá vált, a rezidens ura méltóságteles képviselőt látta el, és munkáját általában aprólékosan kiépített hírszerzőszolgálat segítette.³ Az újfajta diplomácia kialakulása és a megélnkülő államközi kapcsolatok szükségessé tették a gyakorlati és elméleti alapok tisztázását, meghatározását. Elmélet és gyakorlat egymást formálta, és mindkettő együtt alakult, fejlődött a modern államokkal és a viszonyukat szabályozó nemzetek jogával (*ius gentium*), később nemzetközi joggal (*ius inter gentes*). Az elméletek sokáig nem vizsgálták az államok közötti lehetséges kapcsolatok mibenlétét és jellegét, nem is született erről a témáról átfogó munka a korban. Felmerültek ugyan konkrét kérdések, ilyen volt például az, hogy kisajátíthatóak-e a tengerek, amit Aleberico Gentili,⁴ Hugo Grotius⁵ és John Selden⁶ is tárgyalt, vagy hogy mik a jogszerű hadviselés alapjai,⁷ és ezekben megjelentek filozófiai érvek is, de arról, hogy az újdonsült államoknak hogyan és milyen alapokon kellene együtt élniük egymással, legfeljebb csak felszínesen szóltak. Ezt a gyakorlat alakította ki.

Az elméleti és gyakorlati szabályok meghatározásának igényére adott válasz, hogy a 16–17. században jelentősen megnőtt a követi munkával foglalkozó írássok száma.⁸ Míg a téma korábban főleg átfogó jellegű művek részeként jelent meg, a kora újkorban a tökéletes követről szóló értekezések önálló műfajjá váltak, szoros rokonságot mutatva a királytükörökkel, valamint a jó udvaronc, a jó kormányzó és a jó előljáró bemutatására írott traktátusokkal. 1498 és 1598 között 16 különböző könyv látott napvilágot, az 1598-at követő 21 évben viszont 20 új munka jelent meg e tárgyban. A jelenség egyértelműen a központosított államok formálódásával, az államközi kapcsolatok megélnkülésével és a diplomácia jelentőségének növekedésével állt összefüggésben, bár az írássok tartalma csak lassan idomult a valós állapotokhoz.

¹ Ilyen például a követ eladósodása, botrányos életmódja, lehetőségei és koraai a hírszerzésben.

² Bernard du Rosier könyvében (*Ambaxiator Brevilogus* 1436. In: Hrabar 1906. Idézi Behrens 1936: 627) ajánlja is a fejedelmeknek, hogy igyekezzenek minél előbb megszabadulni az udvarukba érkezett követektől, mert azok kilesnek olyan titkokat is, melyeket még saját alattvalóiknak sem mondanának el.

³ Nagyszerű leírás található az I. Jakab udvarában működő spanyol kémiszolgálatról: Carter 1964.

⁴ Gentili 1598: 146, idézi Balch 1911: 673.

⁵ Grotius 1916.

⁶ Selden 1635.

⁷ Erről bővebben: Tuck 1999.

⁸ Mattingly 1988: 183.

A „követ témát” alapvetően két megközelítésben vizsgálták,⁹ melyek között kronológiai sorrendiség nem fedezhető fel.¹⁰ Az írások egymásra gyakorolt hatását azonban nehéz tetten érni, hacsak nem a szerző maga említi korábbi műveket.¹¹ Az egyik megközelítés, a középkori humanista hagyományokat követve az ideált rajzolta meg, és elméleti, elsősorban jogi kérdéseket tárgyalt. Összegezte az addigi nézeteket, főleg ókori példákra hivatkozva, ami az állandó követségek világában már csak általános eligazítást nyújthatott. A másik megközelítés gyakorlatiasabb, konkrétabb kérdéseket tárgyalt a követi munka leglényegesebb összetevőiről, komoly elméleti kiegészítés nélkül. Angliában két traktátus született a témában a Stuart-korig. Alberico Gentili *De Legationibus Libri Tres*¹² és Jean Hotman *The Ambassador (A követ)* című művei Londonban jelentek meg 1585-ben és 1605-ben. Míg az előbbi egy három kötetes, nagy lélegzetű, a követség mibenlétét elméleti szinten körüljáró alkotás, tehát az első csoportba tartozik, addig a másik, Hotman francia nyelvű írásának¹³ fordítása, melyet feltehetőleg maga a szerző készített, a második csoport praktikus jegyeit viseli magán.

Gentili¹⁴ és Hotman¹⁵ hasonló karriert futottak be Angliában. Mind a ketten jogot tanítottak Oxfordban, és a diplomáciai szokások, valamint a *ius gentium* szaktekintélyeiként tisztelték őket az udvarban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy kikérték véleményüket a Mendoza-ügyben.¹⁶ Bár Hotman műve sem hosszúságában, sem kidolgozottságában nem éri el Gentiliét, kortársai körében népszerű olvasmánynak számított. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult rokonsága a neves gondolkodóval, François Hotmannel,¹⁷ valamint az, hogy aktív diplomáciai életet élt, amit Gentiliről könyve írásakor még nem lehetett elmondani. Ezen kívül jelentős újításnak számított, hogy *A követ* angol nyelven és nem latinul jelent meg. A műben ez volt az egyetlen eredeti vonás, Hotman írása elsősorban összefoglalója volt korábbi munkáknak. Gentili kiterjedt jogelméleti

⁹ Behrens 1936: 618.

¹⁰ A korai munkák latin nyelvű szövegét lásd Hrabar 1906. Az első nyomtatásban megjelent műként tartják számon Étienne Dolet munkáját: *De officio legati*. Lyons, 1541. Angol fordításban lásd Reeves 1933. Dolet minden feltételt, melyet egy követ sikeres működéséhez kívánatosnak tart, gyakorlati, kizárólag a küldetés sikerességének, a diplomata hatékonyságának szempontjából indokol.

¹¹ Bár a *Respublica Litteraria* segítette a könyvek áramlását, ez nem ment zökkenőmentesen. Például Étienne Dolet saját nyomdájából 84 könyv került ki, köztük egy a tökéletes követről, de ezek nagy részét eretnek voltak miatt megsemmisítették (Reeves 1933).

¹² Gentili 1585. Gentili könyvének 1924-es angol fordítását vettem alapul: Gentili 1924.

¹³ Hotman 1603.

¹⁴ Életrajzához, tevékenységéhez lásd: Balch 1911.

¹⁵ Életrajzához, tevékenységéhez lásd: Gentili 1924: Bevezetés.

¹⁶ Miután kiderült, hogy Mendoza, II. Fülöp király londoni követe, részt vett egy Erzsébet elleni összeesküvés szervezésében, a királynő, ahelyett, hogy a korábbi, hasonló esetek példája alapján megbüntette volna a diplomatát, a két szakértőhöz fordult. Tanácsukat megfogadva Mendozát nem büntették meg, hanem a határig kísérték, hajóra tették és visszaküldték Spanyolországba. Ez a megoldás mérföldkőnek számít a követi immunitás fejlődéstörténetében.

¹⁷ Neves hugenotta gondolkodó a 16. század közepén és második felében. A rezisztencia elmélet egyik klasszikusa, legjelentősebb műve a *Francogallia* (1573).

munkásságában igyekezett megszerezni, illetve kiegészíteni a születőben lévő nemzetközi jog alapjait, definiálni és kategorizálni a követségek fajtáit és jellegét.¹⁸ Ebben a vállalkozásában kapott helyet a követekről és követségekről írt *De Legationibus* is, s benne az ideális követ jellemzőinek összefoglalása.

A definíció

Arra a kérdésre, hogy ki tekinthető követnek, a 15–16. század fordulóján nem lehetett egységes választ adni. A múlt örökségként számos elnevezés élt: *legatus*, *orator*, *procurator*, *nuntius*, melyek néha utaltak funkcióbeli különbségekre, néha nem. A középkor hagyatéka szerint bárki küldhetett követet bárkihez, de Bernard de Rosier, az egyik legelső traktátus szerzője már csak a magasabb fejedelmek jogát ismeri el.¹⁹ A kérdés még a 16. század végére sem nyert egyértelmű, általánosan elfogadott választ, ezért mindkét szerző fontosnak tartotta, hogy definiálja, kikről is szól majd. Gentili megfogalmazásában a követ „valaki, akit az állam vagy egy szentebb személy²⁰ küld, anélkül, hogy legfelsőbb hatalmat kapna egy államhoz vagy egy szentebb személyhez, hogy mondjon vagy tegyen valamit az állam vagy a szentebb személy érdekében”.²¹ Hotman definíciója szerint a követek „azok, akiket a közös hit biztonságában, a nemzetek törvénye által feljogosítva alkalmaznak arra, hogy megtárgyalják külföldi fejedelmekkel vagy köztársaságokkal uruk ügyeit, és méltósággal képviseljék személyét és nagyságát a követség ideje alatt”.²²

Gentili meghatározásában a felek közötti reláció dominál. Kizárólag szuverén hatalomnak áll jogában követet küldeni,²³ és a másik félnek avval egyenrangú szuverén hatalomnak kell lennie. Szuverén abban az értelemben, hogy politikai életét felettes kontroll nélkül alakítja, és ezért szabadon küldhet és fogadhat követeket. Gentili tehát ezt az álláspontot képviseli, amely később általánosság is vált.²⁴ (Hotman a lázadóknak is megadja ezt a jogot.²⁵) Gentili a követ alárendelt jellegét hangsúlyozza, aki közvetítőként dolgozik, és nincs lehetősége eltérni kijelölt feladatától, vagy döntést hozni saját szakállára, bármi is legyen magánvéleménye.

Hotman definíciója jogi terminológiájában kevésbé pontos, de szavai mögül előtűnik a tapasztalattal rendelkező ember. Meghatározásában a követ egyedi

¹⁸ Főműve, a *De Iure Belli Libri Tres* alapján a nemzetközi jog egyik atyjának, Grotius ihletőjének tartják.

¹⁹ Behrens 1936: 619.

²⁰ Szent vagy szentebb személyhez vagy attól küldött követségek alatt Gentili a szakrális jellegű követségeket érti.

²¹ Gentili 1924: 7. A tanulmányban szereplő valamennyi fordítás a szerzőtől való [K.A.].

²² Hotman 1605: B2.

²³ Gentili 1924: 76.

²⁴ Gentili 1924: 7.

²⁵ Hotman 1605: B2.

és sérthetetlen jellegét emeli ki, akit véd jogi statusa, és működésének kereteit meghatározza a nemzetek joga. A követ, mint alkalmazott jelenik meg nála, ami a jelenség kialakuló szakmai jellegére utal. A két szerző egybehangzóan állítja, hogy a követ és minden, ami követi tevékenységéhez kapcsolódik (személyzete, javai, rezidenciája) szent és sérthetetlen. Azért kapja ezt a különleges védelmet, hogy képes legyen magánemberből a közügyek intézőjévé válni. Elméletben immunitása még az ellenség földjén is megvédi, és ha mégis valami sérelem érné, nem vehet érte elégtételt magánemberként, hiszen a támadás személyében nem ő érte, hanem azt, akit képvisel.²⁶

A követ feladata

A követ legfontosabb tennivalója az információgyűjtés. A gyakorlatias Hotman megkívánta, hogy a rezidens térképezze fel az udvar erejét, informálódjék az erődök számáról, a flotta nagyságáról, a lőszerraktárakról, a haderőről, az állami bevételek jellegéről, a fejedelem jelleméről és szándékairól, népe elégedetlenségének fokáról, a befolyásos emberek féltékenykedéseiről és praktikáiról, a pártoskodásról és így tovább.²⁷ Ezen kívül, és ezt Gentili is előírta, a követnek naponta be kell járnia a központba, az udvarba vagy az országgyűlésbe, és begyűjteni annyi információt, amennyit csak képes. Azon kell dolgoznia, hogy jó viszonyt alakítson ki a befolyásos emberekkel, és rendszeres kapcsolatot tartson fenn a többi követtel.

Szerzőink tisztában voltak ennek a tevékenységnek a kényes voltával, hiszen nehéz lett volna pontosan meghatározni, hol kezdődik a kémkedés. Gentili a hírszerzésnek ezt a módját, mely ekkoriban rendkívüli módon elharapódzott, teljes mértékben elítélte.²⁸ Barátságtalan dolognak tartotta, mely veszélyezteti a békét. Mivel Hotman is a béke megteremtőjét látta a követben, akinek célja jó kapcsolatok létrehozása, barátságok és szövetségek ápolása,²⁹ csak két utat tartott elfogadhatónak az információ megszerzésére: a lefizetést és a vacsorameghívást.³⁰ Mint írta: ezekért cserébe, mindig találni olyanokat, akik hajlandók „kiszagolni dolgokat és a követnek jelentést tenni róluk”.³¹

A követ legnemesebb feladatának azt tekintették, s ebben teljes a két szerző között az egyetértés, hogy legjobb képességei szerint képviselje fejedelmét,³² és érvényesítse annak érdekeit. Ezen belül a leglényegesebb szempont, ami Hotman

²⁶ Gentili és Hotman is többféle követről szól. Ebben az írásban csak az állandó követekre vonatkozatható gondolataik kerülnek bemutatásra.

²⁷ Hotman 1605: F8.

²⁸ Gentili 1924: 66.

²⁹ Hotman 1605: B5.

³⁰ Hotman 1605: G3.

³¹ Hotman 1605: G3.

³² Fejedelem alatt mindenféle szuverén uralkodót vagy az államot irányító szuverén testületet értettek.

definíciójában is helyet kapott, hogy annak méltósága ne szenvedjen csorbát, sőt, ha mód van rá, növekedjen. A követnek állandóan ügyelnie kellett arra, hogy a méltó helyet foglalhassa el a többi követ jelenlétében, és saját viselkedését is ehhez kell mérnie.

A fejedelmek követeiken keresztül századokon át folytatták a protokolláris elsőségért, vagy legalább legfőbb riválisuk megelőzéséért, a diplomáciai harcot. „A követek szokása, helyesen, hogy teljes erejükből ragaszkodnak ahhoz, hogy, hacsak valami indok nem teszi elkerülhetetlenné, senki ne kapjon náluk tiszteletreméltóbb helyet”³³ – kommentálta Gentili ezt a küzdelmet, és különösnek tűnhet, hogy nemcsak természetesnek, de helyesnek is tartotta. Érdekes ellentmondás, hogy míg a követet, mint a béke letéteményesét emlegették, és egyik legfőbb foglalatosságának a szövetségek és barátságok ápolását tartották,³⁴ ebben a kérdésben fel sem merült a kompromisszum lehetősége, pedig nyílt konfliktushoz, akár hadüzenethez is vezethetett ez az álláspont. A nehézség nemcsak abból fakadt, hogy új formák és új gyakorlatok jelentek meg, hanem abból is, hogy a régi rend megbomlott. A 16. század elejéig párhuzamosan több, szilárd sorrend is létezett az egyes udvarokban, amelyek világosan meghatározták ki ki előtt, illetve után következik,³⁵ s vita legfeljebb csak a spanyol és a francia követ között fordult elő. A II. Gyula pápa idejéből (1504) fennmaradt rangsor a következő: a német-római császár és megválasztott örököse, Franciaország királya, Kasztília királya, Aragónia királya, Portugália királya, Anglia királya, Szicília királya, Skócia királya, Magyarország királya, Navarra királya, Ciprus királya, Csehország királya, Lengyelország királya és Dánia királya. Őket követték a fejedelmek: Bretagne hercege, Burgundia fejedelme, Bajorország fejedelme, Szászország fejedelme, Brandenburg fejedelme, Ausztria hercege, Velence (a dózséra hivatkozva) és mások.³⁶

Ez a lista azonban száz évvel később már nem tükrözte az erőviszonyokat. A 16–17. században végbement gazdasági és szellemi folyamatok megváltoztatták az egyes hatalmak közti erőviszonyokat, és aláásták a sorrendiség tradicionális szempontjait. Új országok születtek, melyek közül az Egyesült Tartományok (a mai Hollandia) és Svédország jelentős befolyásra tett szert. Utóbbinak még csak-csak sikerült helyet találni az uralkodók sorában, de az előbbit nehezen lehetett volna beilleszteni, mivel köztársaság volt, s mint ilyen, mindenképp a koronás fők mögé szorult rangban a régi rend szerint. Mindez a nemzetközi politikában egyre nagyobb befolyással rendelkező Egyesült Tartományoknak nem felelt meg. Ugyanígy, Anglia sem kívánczolt Franciaország mögött maradni. A megváltozott hatalmi viszonyok arra készítették a rangsorban erejüknek megfelelő, előnyösebb pozícióra áhító államokat, hogy harcoljanak, míg a tradicionálisan

³³ Gentili 1924: 186.

³⁴ Hotman 1605: B5.

³⁵ Több rangsor is létezett párhuzamosan, de a legfontosabb uralkodókat illetően nem különböztek egymástól.

³⁶ Roosen 1980: 460–461.

előkelőbb helyen állókat, hogy védjék pozíciójukat. Így aztán érthető, hogy bevett gyakorlattá vált az elsőbségért folyó küzdelem, s ezt a traktátusok szerzői is természetesnek, sőt, kívánatosnak tartották.

A ma már talán nevetséges küzdelmek mögött az egymás ellenében való érdekérvényesítés kényszere húzódott meg. Érdeemes megállni ennél a pontnál egy pillanatra. Ez a gyakorlat ugyanis állandó kötélhúzáshoz vezetett a diplomáciai központokban, számos alkalommal megakadályozta, vagy jelentősen megnehezítette az egyéb követi feladatok teljesítését, a követek esetleges együttműködését.

A kialakulóban lévő nemzetközi kapcsolatoknak ez a fázisa feltűnően hasonlít a természeti állapotról alkotott korabeli elképzelésekhez, miszerint ki-ki szabadon küzdhetett saját érdekeiért és céljaiért. Ha minden követ szabadon és egyformán vindikálhatja magának a legtiszteletreméltóbb helyet, akkor ez azt mutatja, hogy bár e helyek jelentése meg van határozva, sorrendjük már nincs hivatalosan lefektetve. Az államok feletti tekintélyek megszűnésével és felettes autoritás, illetve közös megegyezés hiányában az államoknak/uralkodóknak, és az őket képviselő követeknek, terük lett saját érdekeik szerint fellépni.

Igaz, Grotius utal egy államok közötti valamikori egyezményre,³⁷ a valóság mégis azt mutatja, hogy a *ius suum preservare* (önfenntartási jog) és a *sui amor* (önszeretet) álltak az első helyen a nemzetközi kapcsolatokban. Csak ha ezeket már biztosították, akkor képesek a természeti állapotban lévő emberek és, az analógia szerint, az államok a barátságos, szociális viselkedésre. Az önfenntartás és az önérdék, mint a korai államközi kapcsolatok nyilvánvaló mozgatórugói, tehát nem voltak ismeretlenek a kor teoretikusai előtt. A salamancai iskola tomistáitól kezdve Grotiusig számos gondolkodó építette rájuk elméletét a természetjogról és a természeti állapotról.³⁸ Az elméletek szerint az egyes emberek kizárólag saját érdekeiket és megmaradásukat tartják szem előtt, akár a másik kárára is, és csak szükségből vagy racionális megfontolásból döntenek úgy, hogy szerződést kötve egymással közösen koordinálják életüket és választanak egy „Leviatánt”.

A nemzetközi kapcsolatok kezdeti fázisa és a természeti állapot közötti hasonlóságra hívja fel a figyelmet Grotius, Hobbes³⁹ és Spinoza is.⁴⁰ Grotius az alapvető önfenntartási jog mellett az ésszerűség és a szociális hajlam jelenlétét hangsúlyozza, Hobbes és Spinoza viszont a *mindenki harca mindenki ellen* állapotot látja visszaköszönni a nemzetközi kapcsolatokban. Bár jelentős különbséget mutatnak elképzeléseik, abban mind megegyeznek, hogy államközi szinten a természeti állapot az uralkodó, abból vezethető le a nemzetközi rendszer, és azon belül az egyes államokat megillető jogok és kötelességek. A természeti

³⁷ Grotius 1999: 13.

³⁸ Vö. Tuck 1993a.

³⁹ Az ilyen nézeteket igyekszik cáfolni Williams (1996), igaz elsősorban Hobbesra vonatkozóan. Érvei azonban, úgy gondolom, nem állják meg helyüket, olyan jellegű kötöttségek, melyek szerte a szuverén uralkodót megkülönböztetik a természeti állapotban élő egyéntől, az utóbbi esetében is elképzelhetők, csak más váltja ki őket.

⁴⁰ Bővebb összefoglalást ad erről Murphy 1982.

állapot alapvető jellemzője az önérdek követése, melynek államok esetében az államraison elméletek felelnek meg. (Ezek széles skálát mutatnak radikalizmusuk foka szerint, amiről később bővebben lesz szó.⁴¹) Lényegük a szükségre és az államérdekre való hivatkozás, mely a keresztény erkölcsiség által elítélendő lépéseket és eszközöket is megengedhetőnek tart. Míg a humanista felfogásban az állam feladata a közjó megteremtése volt, az államraison elméletek tanúsága szerint a 16–17. század fordulóján az állam legfontosabb célja önmaga védelme, fenntartása és gyarapítása. Ez utóbbi a többi állammal szembeni határozott érdekérvényesítéssel biztosítható. Az erény alapú humanista politikai diskurzusokat tehát felváltották az érdek alapú diskurzusok, a szkeptikus és sztoikus irányzatok. Ezek nyomán azonban felvetődött a kérdés, vajon hogyan lehetséges rend az emberi közösségekben, akár államon belül, akár államok között.

Míg a természetjogra épülő elképzelések szerint az egyes emberek érdekeiket felismerve, eszükre, szociális hajlamukra hagyatkozva, vagy félelmükben közösségbe rendeződnek, majd törvényeket alkotnak, és azok betartásának biztosítására felettes kontrollt helyeznek maguk fölé, ez a lépés hiányzik az államok kapcsolatából. Nem történt meg a felettes kontroll kiválasztása, aki/ami őrködne az államok közötti rend és a jog felett, vagy közvetítene vitás ügyekben. Grotius ideája szerint elegendő lenne, ha a fejedelmek a *ius naturalis* és a keresztény szeretet égisze alatt intéznék nemzetközi kapcsolataikat. Spinoza tézise ugyanakkor az, hogy egy állam számára a legnagyobb törvény saját védelme.⁴² Ez az elv azonban egyformán vonatkoztatott minden államra, így nem könnyítette meg kapcsolatuk szabályozását.

A *Respublica Christiana* idején nem volt ismeretlen az államok feletti tekintély gondolata. A pápa, Isten földi helytartója, hivatva érezte magát arra, hogy mind spirituális, mind világi kérdésekben véleményt alkosson, igazságot szolgáltatson, s akár a kiközösítés eszközével regulázzon meg uralkodókat. A 15–16. századtól kezdve azonban tekintélye egyre csökkent, az erősödő államok uralkodói egyre kevesebb teret adtak a pápa befolyásának kül- és belpolitikájukra, míg végül, a vesztfáliai békében autonóm szuverén államok egyeztek meg egymással, és teljesen figyelmen kívül hagyták a pápa heves tiltakozását.⁴³

A középkorban sokak szemében a német-római császár volt hivatva a kereszténység vezetésére, és a Római Birodalom örököseként a világ feletti uralomra. Dante benne látta a megfelelő embert az általános béke megteremtésére Itáliában és a világon. A császárokat azonban túlzottan lekötötték birodalmuk belső ügyei ahhoz, hogy ennek a szerepnek a gyakorlatban próbáljanak megfelelni. A konstanzi zsinat összehívása tekinthető a legjelentősebb eseménynek, melyet a császár kezdeményezett a *Respublicában*.

⁴¹ Klasszikus mű az államraison fogalmáról Viroli 1992, valamint Church 1972.

⁴² Murphy 1982: 488.

⁴³ Bireley 2003: 255–256.

Franciaország, Spanyolország és Anglia egyaránt a hit védelmezőjének szerepében igyekezett a többiekhez képest előnyre szert tenni,⁴⁴ de a katolikus (egyetemes) világ felbomlása után senkinek nem maradt sem általánosan érvényes legitimációja, sem lehetősége arra, hogy a többi állam felett védje a nemzetközi rendet és jogot. A többi állam nem is engedte volna, hogy ez bekövetkezzen, hiszen a reformációval párhuzamosan, és számos esetben azt felhasználva, a központosuló államok autonóm és szuverén létre törekedtek. Egy hierarchikus rendszerben csak az első helybe egyeztek volna bele önszántukból, ahogy ezt a precedencia kérdése is jól példázza. Éberen figyelték egymást, ahogy például Anglia, Franciaország és Velence tette a terebélyesedő spanyol Habsburg birodalommal, és foglalt állást az „univerzális monarchia” esetleges megvalósulása ellen.⁴⁵ Az államoknak nem volt más választásuk, mint *egyensúlyra* törekedni, hogy egyikük se kerekedhessen a többi fölé. Nem véletlen, hogy a 17. század elején kerül be ez a kifejezés a politika szótárába.

A követ tulajdonságai

Az ideális követ jellemzői nagyban hasonlítanak azokra a tulajdonságokra, melyeket Cicero tartott kívánatosnak egy *vir civilis*-ben, s melyet az angliai humanizmus az ideális nemesembertől megkívánt. Cicero szerint a legfontosabb, hogy az illető jó ember legyen, aki bölcs és megfontolt, mértékletes, igazságos és bátor, tehát rendelkezik az arisztotelészi kardinális erényekkel. Ezek mellett fontos, hogy képes legyen kölcsönös bizalomra, barátságra, jóindulatra, könyörületességre és együttérzésre. A Tudor-kori moralisták megtoldották még a listát a szerénységgel, alázattal és önmérséklettel is, melyek megtanítják az embert arra, hogy barátságos legyen és kerülje az arroganciát.⁴⁶

Egy követnek elméletileg az összes felsorolt tulajdonsággal rendelkeznie kellett. Egyedül azok a jellemzők hiányoztak a listáról, amelyek olyan emberhez illenek, aki szabadon dönthet és a maga ura: az igazságosság és a kegyelem. Munkája során a követnek felettesére kellett hagynia e tulajdonságokat, ő, aki közhivatalt töltött be, és ura nevében járt el, nem volt abban a helyzetben, hogy ezeket gyakorolhassa. Helyüket a hűség erénye vette át. Ezen erények mellett Hotman azt tanácsolja a fejedelemnek, hogy a megfelelő ember kiválasztásakor ne csak a leendő követ képességeit vegye figyelembe, hanem legyen tekintettel a hely sajátosságaira is, így az államformára, a vallásra, a jellemző kedélyre és temperamentumra.⁴⁷ Példának okáért ne küldjön egy katolikus püspököt

⁴⁴ Pagden 1995: 22–62.

⁴⁵ Hotman is írt a spanyol tervekről, leleplezve, hogyan próbálnak lépésről lépésre a keresztény világ döntőbíráivá és abszolút uralkodóivá válni: Hotman 1624.

⁴⁶ Skinner 1996: 74–79.

⁴⁷ A szövegben humor, testnedv szerepel. Hippokratész elképzelése szerint, melyet Arisztotelész is vallott, a testnedvek keveredése felelős bizonyos kedélyállapotokért.

a Fényes Portához.⁴⁸ (Hotman szerint amúgy is jobb katolikus egyházi személyt nem alkalmazni követként, mivel hűsége megoszlik ura és a pápa között.) A gondosan meghozott döntés nagyban hozzájárulhat a követ tevékenységének sikeréhez.⁴⁹ Gentili is hangsúlyozza, hogy a követ szerencsés személyiségén milyen sok múlhat.⁵⁰ Mindkét szerző összeállította azoknak a tulajdonságoknak a listáját, melyeket nélkülözhetetlennek tartott a követi munkához, lássuk most ezeket.

Szellemi képességek

A kiváló szellemi teljesítményhez szükséges mind a kiemelkedő képesség, mind a megfelelő képzés. Bár az előbbit a természet méri, Gentili állítja, hogy fejleszthető és bizonyos mértékig elsajátítható. A követi munka gyors észjárását igényel, ezért ha a követ tisztában van hiányosságaival e téren, előre felkészülhet bizonyos helyzetekre, kitalálhat frappáns válaszokat.⁵¹ Hotman szerint is előnyös, ha a követ felkészül, és beszédeit előre végiggondolja. Viszont óva int attól, hogy szó szerint tanulja be azokat, mert ha aztán egy szó nem jut eszébe, egész beszéde összeomolhat.⁵²

Mivel a követ fő fegyvere a beszéd, a retorikai képzettség fontossága az elsők között szerepel, ám tartalmában ez alapvető különbséget mutat a cicerói ékeszólástól. Ott a hangsúly a cirkalmas, minél díszesebb kifejezésmódra esett, és a retorika a meggyőzés öncélú eszközévé vált. Evvel szemben éles kritika fogalmazódott meg már a 16. század vége felé.⁵³ Mind Gentili, mind Hotman óva int a klasszikus retorikai hagyomány követésétől. Az ő elvárásuk szerint a követ hatásos szónok legyen (nem hiába nevezik *orator*nak), de stílusában tartózkodjon a mindent elárasztó díszítésektől. Érvei súlyáról és logikájáról legyen nevezetes, ne pedig kidolgozott előadásmódjáról. Tömör és lényegre törő beszédében nem lehet helye a felesleges díszítéseknek, affektálásnak.⁵⁴ Hotman ebben a kérdésben is kiemeli, mennyire fontos alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz. Annál jobb, minél inkább át tudja venni a követ a helyi szokásokat.⁵⁵

A követi munkához elengedhetetlen a nyelvtudás. A latin alapvető, mert mindenhol használható. Hotman szerint a követnek vagy latinul, vagy a saját nyelvén (valószínűleg ezen a küldő országot érti) kell beszélnie, ez utóbbival ura méltóságát is növelve.⁵⁶ A gyakorlatiasabb Hotman ennyivel be is éri, Gentili viszont még három modern nyelvet tart kívánatosnak, és elvárja a rezidenstől, hogy értse a célország nyelvét is, amivel egyrészt jó hatást tesz annak uralkodójára, másrészt

⁴⁸ Hotman 1605: B5.

⁴⁹ Hotman 1605: B6.

⁵⁰ Gentili 1924: 144.

⁵¹ Gentili 1924: 146.

⁵² Hotman 1605: C2.

⁵³ Conley 1994: 110.

⁵⁴ Gentili 1924: 148.

⁵⁵ Hotman 1605: C2.

⁵⁶ Hotman 1605: C2.

nagymértékben megkönnyíti az információszerzést.⁵⁷ (A tolmácsok igénybevétele állandó veszélyt jelentett a tárgyalások titkosságára.)

A két szerző egyetért abban, hogy a történelem, a jog és a filozófia olyan tudással vértézi fel a követet, amely nagy hasznára válhat munkája során. A régmúlt, ugyanúgy, ahogy a közelebbi évszázadok történelme, számos precedenssel szolgál, melyek eligazíthatják nehéz helyzetekben.⁵⁸ A filozófia, a „történelem lelke”, segít értékelni ezeket az eseteket, és önálló véleményt kialakítani velük kapcsolatban. Hotman szerint különösen a filozófia morállal és politikával foglalkozó ágainak ismerete fontos. Mindemellett a követnek tisztában kell lennie a saját és a célszág törvényeivel, szokásaival, hisz ezek adják mindennapi életének kereteit.

Míg Gentili arra int, hogy a követ ne legyen túl képzett egyik területen sem, így elsősorban feladatára fog koncentrálni, Hotman, tisztán látva a gyakorlati helyzetet, arra kéri a leendő követeket, hogy legalább akkor mélyítsék el tudásukat, ha már megkapták kinevezésüket.⁵⁹ Mai szemmel már különösnek hat, hogy hasznosnak, de messze nem a legfontosabbnak tartották azt, hogy a követ rendelkezzen politikai, diplomáciai gyakorlattal. Az életkori megkötés, a középkorúság, volt hivatott biztosítani a munkához szükséges tapasztalatokat akárcsak a személyiség érényeit.⁶⁰

Belső érények

A kívánatos belső tulajdonságok a követi munka jellegéből adódnak: az uralkodó reprezentációjából. Eszközök ahhoz, hogy a követ magánszemélyből átalakuljon az uralkodó kezébe helyezett közző szolgájává, hogy őt méltón képviselje. Ezeket a tulajdonságokat el lehet sajátítani tanulással és a filozófia tanulmányozásával, és nagy hasznára válnak a hatékony munkában. Semmi olyasmit nem tehet egy követ, ami csorbítja ura tekintélyét. Személyiségében a fejedelem nagyszerűségét és a kor értékeinek megfelelő tökéletességét kell tükröznie.

Mértékletesség, visszafogottság

Gentili meghatározásában a „mértékletesség egy olyan tulajdonság, amely visszatart minket a kapzsiságtól, a falánkságtól, az érzékiségtől és más csábításoktól, [...] bortól és tiltott kívánságoktól”.⁶¹ Tehát elengedhetetlen a méltóság megőrzéséhez, nem beszélve a titoktartásról.⁶²

⁵⁷ Gentili 1924: 181.

⁵⁸ Gentili 1924: 154; Hotman 1605: C2.

⁵⁹ Hotman 1605: C1.

⁶⁰ Hotman 1605: C4.

⁶¹ Gentili 1924: 166.

⁶² Hotman 1605: D6.

Mind a két szerző hangsúlyozza, hogy a mértékletesség óvja meg a követet a korrupciótól, mert segít ellenállni az ajándékoknak és megvesztegetési kísérleteknek.⁶³ Így a megfelelő anyagi háttér nélkül maradt rezidensek is ellenállhatnak a pénz csábításának. Ezen kívül a követ a visszafogottságnak köszönhetően tud nyugodt maradni kétségbeejtő helyzetekben, ami kiemelkedő fontosságú, hiszen a harag és a düh minden ember esetében visszatetsző, hát még azokéban, akik fontos állami ügyeket intéznek. Az önuralom nélküli ember képtelen az értelmes gondolkodásra, állítja Hotman.⁶⁴

Bölcsesség

A bölcsesség olyan „erény, mely az igazság elmés elemzésében mutatkozik meg”.⁶⁵ Ez a képesség teszi lehetővé, hogy a követ helyes döntéseket hozzon. E nélkül nem tudna különbséget tenni biztos és bizonytalan hírek, megbízható és megbízhatatlan információforrások között. Nehéz helyzetekben azonban hasznosnak tarja Gentili, ha kiváló és tapasztalt emberekkel is konzultál.⁶⁶

A bölcs követ elegendő időt szán az alapos megfontolásra, de nem késlekedik, ha lépnie kell. (A követi késlekedés elrettentő példájaként mind Hotman, mind Gentili Suetoniust idézi.⁶⁷) A bölcsesség erénye mindkét szerző szerint a józan észen alapszik, és fejleszthető. Ennek legjobb útja a tapasztalatszerzés, ezért való rezidensnek egy világot járt, érett ember.

Bátorság

Mivel a követet erősen védik (legalábbis elméletben) privilégiumai és immunitása,⁶⁸ elvárható, hogy félelem nélkül tegye, amit jónak lát.⁶⁹ Félénkséggel és gyávasággal szégyent hoz fejedelmére, és képtelen nagy dolgokat véghezvinni állama javára. Gentili nem tagadja, hogy előfordulnak követekkel szembeni durvaságok. Elismeri, hogy a bántalmazók ilyenkor megsértik a nemzetek jogát, de ez nem szabad, hogy befolyásolja a követeket. A veszélyekkel és intrikákkal szemben csak egy bátor és határozott ember védheti meg magát.⁷⁰ A követeknek, mint olyan

⁶³ Gentili 1924: 166; Hotman 1605: D7.

⁶⁴ Hotman 1605: E3.

⁶⁵ Gentili 1924: 168.

⁶⁶ Gentili 1924: 197.

⁶⁷ Suetoniusnál olvasható az eset, amikor küldöttség indult Trójából Tiberius császárhoz, hogy kondoleáljanak a császár fiának halála miatt, de csak hét hónappal az eset után érkeztek Rómba. Céljukat nem érték el, mert a tekintélyes késedelem iróniát váltott ki Tiberiusból: „és én viszonzásképp részvétemet fejezem ki a szerencsétlenség felett, melyet akkor kellett elszennvednetek, mikor elvesztettétek legvitézebb honfitársatokat, Hektort.” Gentili 1924: 138; Hotman 1605: D2.

⁶⁸ A diplomáciai immunitás fejlődéséről: Frey–Frey 1999.

⁶⁹ Gentili 1924: 164.

⁷⁰ Hotman 1605: E2.

embereknek, akik fejedelmeket és köztársaságokat szolgálnak, fel kell készülniük az állandó támadásokra és vegzálásokra.⁷¹

Hűség

Ez az erény a követi munka alapja. Gentili minden más fölé emeli, mondván: „nincs ennél semmi nagyszerűbb, tisztább és szebb. Bővelkedni kell benne, hiszen a fejedelem teljes mértékben a követ hűségére bízta magát”.⁷² A hűség az uralkodónak való teljes alávetettséget jelenti, még a saját, személyes érdekeivel szemben is. Szintén ez az erény kötelezi az alattvalót, hogy a követi megbízásnak eleget tegyen, ha az az uralkodó akarata.⁷³ A hűség egyet jelent a kiejtett szavak őszinteségével is. Mivel a követnek erényesnek kell lennie, nem csaphat be senkit. Az ígéretét, még ha az ellenségnek tette is, be kell tartania.⁷⁴ Ezért javasolja Hotman: „gondolkodj egy órát, mielőtt beszélsz, és egy napot, mielőtt megígérsz valamit”.⁷⁵

Megjelenés, viselkedés és származás

Mindkét szerző osztotta Arisztotelész nézetét, miszerint a kellemes megjelenés a legjobb ajánlólevél, ezért szerintük ezt is figyelembe kell venni a követ kiválasztásakor. Abban azonban már eltérően foglaltak állást, hogy ez konkrétan mit is jelent. Gentili szerint az igazi szépség férfiak esetében a méltóságteljes megjelenés, a magas és előkelő termet. Ez jelentős előnyöket hozhat, különösen a barbárok esetében, akik a testi szépséget igen tisztelik.⁷⁶ Hotman kevesebbet is beéri, ami Mattingly szerint összefüggésben állhat saját, kevésbé mutató megjelenésével.⁷⁷ Bár egyetért avval, hogy „az aránytalan és hibás testben a lélek rossz helyen van”,⁷⁸ szerinte csak a szembeötlő testi hibák csökkentik egy követ hatékonyságát. Egy félszemű, púpos vagy sánta ember nem megfelelő a posztra.

Mindezek ellenére a pusztas szépségnél is előbbre valónak tartották a rezidens karizmatikus személyiségét. Gentili példaként hoz olyan eseteket, amikor a követ sánta volt, vagy rettentően kövér, és mégis csodálatosan hajtott végre küldetését belső erejének és géniusának köszönhetően.⁷⁹ Meggyőződése, hogy ehhez a belső erőhöz elengedhetetlen a nemesi származás: „a nemesség olyan ösztönző erő, amely nemes tettekre készít”.⁸⁰

⁷¹ Hotman 1605: E1.

⁷² Gentili 1924: 165.

⁷³ Gentili 1924: 127.

⁷⁴ Gentili 1924: 163.

⁷⁵ Hotman 1605: E5.

⁷⁶ Gentili 1924: 141.

⁷⁷ Mattingly 1988: 185.

⁷⁸ Hotman 1605: C4.

⁷⁹ Gentili 1924: 142.

⁸⁰ Gentili 1924: 143.

Bár egyik szerző sem említi nyíltan, mennyire fontos a megfelelő anyagi háttér, mégis utalnak rá, mikor a követség nagyszerű kiállításának fontosságát tárgyalják. Ez nemcsak a követség megjelenésének látványos és gazdag voltát jelentette, a drága lótakaróktól kezdve az ünnepi alkalmakkor rendezett tűzijátékokig, hanem a követ viselkedését is. A követnek tükröznie kellett a kor szemében fontos értékeket, mert azok nemcsak az ő, hanem fejedelme értékeiként is megjelentek, és kerülnie kellett az olyan viselkedést, amely szégyent hoz rá és fejedelmére. Kiemelkedően fontosnak tartották, hogy a követ bőkezű, nagyvonalú legyen, amivel fejedelme hatalmát, tekintélyét és gazdagságát képviseli idegen földön. Ha erre nem figyel, és fogához veri a garast, vagy silány, vacak a megjelenése, árt urának.⁸¹ Ugyanakkor ezen a területen is mértéket kell tartani, hiszen a túlzott költsékezés szintén visszatetszést szül. Az, hogy a követ meg tudja felelni ennek a kötelességének, jó okot ad arra, hogy nemesi származása kívánatos feltétel legyen. Számos alkalommal a követek saját anyagi forrásaikból fedezték a követség színvonalának fenntartását, rosszabb esetben pedig kölcsönt vettek fel abban a reményben, hogy kormányuk visszatéríti majd az összeget, ami sokszor nem történt meg.

Mint a béke és barátság öréke és közvetítőjének, a követnek kötelessége volt viselkedésével is ápolnia a jó viszonyt. Beszédével nem sérthetett meg senkit, még akkor sem, ha sérelem érte. Ugyanakkor vigyáznia kellett a függetlenségére, nem fogadhatott el például ajándékokat.⁸²

Ezeket a kiemelt fontosságú erényeken túl szerzőink felsorolnak még néhányat, mely tiszteletet kelt, és ezért hasznosnak bizonyulhat. Így például legyenek a követ szavai nyájasak, tettei jóságosak, karitatívak.⁸³ Hotman hangsúlyozza annak jelentőségét is, hogy a követ ne csak rendelkezzen a felsorolt erényekkel, de mutassa is ki azokat, jótettei legyenek látványosak. Érdekes keveredése ez az ideál bemutatásának és a kor politikai látásmódjának. A humanizmus embereszménye a sokoldalúan képzett ember, aki ismeretei állandó gyarapításával és a kívánatos erények gyakorlásával egyre közelebb kerülhet az ideálhoz, és ezzel eléri a lehető legtöbbet. Az ideált azonban ezekben a művekben elsősorban nem önmagáért kell megvalósítani, hanem sokkal inkább azért a politikai haszonért, ami a hozadéka. A követ tudása, emberi tökéletessége elsősorban nem önmagában érték, hanem mert munkája hatékonyságát növeli, fejedelme és állama érdekeit szolgálja. Ebből egyenesen következik a jó tanács: ha esetleg a valóságban nem is sikerül a követnek elsajátítania a kívánt erényeket, legalább tegyen úgy, mintha rendelkezne velük.⁸⁴ Utóbbi kitétel nem számított újdonságnak a politika világában. A *dissimulatio* már XI. Lajos szerint is az uralkodó, tehát a legfőbb politikacsinaló, elengedhetetlen eszköze volt, „aki nem tudja tettetni magát, nem tud uralkodni” – mondta. Morálisan ugyanúgy elítélték ezért saját

⁸¹ Hotman 1605: C.7.

⁸² Hotman 1605: D8.

⁸³ Hotman 1605: E4; Gentili 1924: 198.

⁸⁴ Hotman 1605: E4; Gentili 1924: 5.

korában, mint Machiavellit nézeteiért, a kora újkor azonban már tekintélyként hivatkozott rá.⁸⁵ Szinte magától értetődően áradt ki ez az örökség a követre, mint a fejedelem megtestesítőjére.

A követ mint magánember és mint ura képviselője

Hotman és Gentili néhány ponton ellentmondanak egymásnak. Az egyik lényegesebb a követ mint magánszemély lehetőségeit taglalja. Mekkora teret engedhet tevékenysége során saját meggyőződésének, kötődéseinek, lelkiismeretének egy követ? Abban egyetértenek, hogy a követ változtatás nélkül kell, hogy eleget tegyen a kapott utasításoknak, s nem működhet saját belátása szerint, hacsak nincs rá felhatalmazása. Jobb, ha engedelmeskedik, és nem jár sikerrel, mint ha azt kockáztatja, hogy lépéseit ura majd helyteleníti.⁸⁶ A központ fenntartotta magának a döntési jogot minden kérdésben, a kiküldött rezidens dolga a minél szélesebb körű információgyűjtésre és az uralkodó eredményes képviseletére korlátozódott. Kizárólag abban az esetben hagyatkozhatott saját ítéletére, ha nem voltak az adott ügyre vonatkozó konkrét utasításai, vagy ha úgy találta, hogy a helyzet merőben különbözött attól, amelyre utasításai vonatkoztak. Ha a késelem nem okozott hátrányt, ilyen esetekben új instrukciókat kellett kérnie, ha azonnali cselekvésre volt szükség, Gentili megengedte, hogy tegye, amit jónak lát.⁸⁷

A követ személyében egyesítette a köz- és a magánembert, és mindig az előbbinek kellett dominálnia. Ha mégis magánemberként intézte dolgait, nem illette meg többé immunitás, mert megszegte a nemzetek jogát. Hotman megállt ezen a ponton, de Gentili árnyalta véleményét. Amennyiben nem érintették követi tevékenységét, megengedhetőnek találta, hogy a követ saját, főleg gazdasági ügyeit intézze, ami pozíciójából fakadóan esetenként komoly előnyt jelenthetett. Gentili ugyanakkor nem beszél arról, ki hivatott eldönteni egy tevékenységről, hogy összeegyeztethető-e az állam érdekeivel vagy a követ feladatával.

Van azonban egy terület, amely Gentili szerint még egy követ esetében is magánügynek számít, és feletteseinek nem lehet hatalma fölötte: a vallás. Véleménye szerint helytelen a vallási alapon indított háború és bármilyen emberi erőszak, mely egy másik ember Istenhez fűződő kapcsolatába akar beleszólni. Sem államoknak, sem embereknek nincs joguk ahhoz, hogy vallási nézeteiket bárkire is ráerőltessék.⁸⁸ Gentili avval érvel, hogy az embernek személyes kapcsolata van Istennel, és az nem jelenik meg az ember és ember közötti viszonyokban, mivel

⁸⁵ Bakos 1991. Már a korai királytűkrök némelyike is javasolta a fejedelmeknek, hogy ha a valóságban jellemük elmarad a kívánatostól, leplezzék azt, és tetteikkel igyekezzenek más benyomást kelteni. (Skinner 1990: 46–48.)

⁸⁶ Hotman 1605: F3; Gentili 1924: 17.

⁸⁷ Gentili 1924: 179.

⁸⁸ Gentili 1924: 91. A vallási tolerancia nézetét később Grotius is hangoztatta. (Tuck 1993a: 30.)

nem emberi eredetű. Ennek következtében nem tartozik a nemzetek jogának hatáskörébe sem. A nemzetek joga az ő olvasatában tehát nem tesz különbséget a szuverén uralkodók között vallási alapon, még a török császár és a keresztény fejedelmek között sem.⁸⁹

Ugyanez az érvelés alkalmazható az alattvalókra, beleértve a követeket is. Még egy rezidensnek sem kötelessége engedelmeskedni, ha uralkodója olyasmit kíván tőle, amely akár a legkisebb mértékben is ellentmond azoknak a kötelességeinek, melyekkel Istennek tartozik.⁹⁰ Ilyen esetekben a rezidensnek ura tudomására kell hoznia, hogy vallási okok miatt nem teljesítheti akaratát. Szintén ez az alapelv érvényes, amikor arra kap utasítást, hogy hazudjon vagy szavát szegje. Kivéve, ha az államérdek megkívánja. *Salus populi suprema lex*, vallja a témáról írók többsége,⁹¹ és Platon nyomán Gentili is úgy véli, hogy bár a hazugság bűn, vannak helyzetek, a politikában épp úgy, mint az orvoslásban, amikor elfogadható.⁹²

II.

A humanista oktatási elvek és célok meggyökerezésével, a 16. századtól kezdve nagy hangsúlyt fektettek az oktatás mind magasabb színvonalára, jóllehet a politikacsinálás, és azon belül a diplomácia gyakorlati kérdéseit nem tanították oktatási intézményekben. Mivel az állami feladatok ellátásához újfajta tudásra volt szükség, a nemesség oktatásának magasabb színvonaláért folytatott propaganda hatásosan érvelt avval, hogy az állam vezetése alantasabb származásúak kezébe kerül, ha a nemesifjak nem válnak alkalmassá az állami feladatok elvégzésére. A század közepétől jelentősen megnőtt a felsőfokú intézményekben megjelenő nemesi származású ifjak száma,⁹³ akiknek többsége aztán igyekezett minél jobban érvényesülni az udvarban.

Gentili és Hotman általánosságban fogalmazta meg, miféle elméleti tudásra kéne szert tennie egy leendő követnek, s mint láttuk, ezek az elvárások harmonizáltak a humanista curriculummal. Grotiustól fennmaradt ugyanakkor egy levél 1615-ből, melyben konkrétan válaszol egy francia barátja (maga is követ) erre vonatkozó kérdésére.⁹⁴ E levélben Grotius felsorolja, hogy a tudás mely területein, mennyire és milyen művek alapján mélyedjen el az, aki követként szeretne működni. Ajánlja, hogy egy segítőt is vegyen igénybe a felkészüléshez úgy, hogy az jegyzeteket készít e művekről, és így a leendő követnek elég már csak azokat átolvasnia. Legfontosabbnak a logikát és a filozófia alapjait tartja, de

⁸⁹ Gentili 1924: 76. Jellemző a nemzetközi kapcsolatok kezdeti fázisára, hogy az Oszmán Birodalmat szuverén államnak tekinti, és ugyanúgy kezeli, mint bármelyik másik európai hatalmat, ugyanakkor időről időre a kereszténység ellenségeként aposztrofálja.

⁹⁰ Gentili 1924: 173.

⁹¹ Lásd Jusserand 1929: 439–440; Bakos 1991.

⁹² Gentili 1599, idézi Jusserand 1922: 440.

⁹³ Stone 1967: 301.

⁹⁴ Közzé teszi Reeves 1929.

Arisztotelész olvasása helyett inkább korabeli összefoglaló műveket ajánl. Ezek után következhet az erkölcsstan és a politikai filozófia, melyek esetében viszont Arisztotelész műveit kell forgatni, a *Nikomachosi-etikát*, és a *Politikát*. Segítője beszámolóinak segítségével a leendő követ ismerje meg, mit mondtak a legjelesebb kommentátorok ezekről a szövegekről. Ismerje meg Pythagoras, Portico, valamint a régi és az új Akadémia tanításait, és tanulmányozza a különbségeket köztük. Hogy felfrissítse magát Arisztotelész fásasztó olvasása közben, forduljon Theognis, Phocylides,⁹⁵ és más antik szerzők műveire. Feltétlenül el kell olvasnia Theophrastus *Karakterek* című művét, és egyéb, jellemeket és viselkedési módokat bemutató alkotásokat, mint például Euripidész tragédiáit vagy Horatius *Szatírák*-ját. Ezek mellett ajánlatos Cicero *De officiis*-e, Seneca levelei és Plutarchos írásai, különösen pedig a nagy államférfiak, Periklész, Cato, a Gracchusok, Demosztenezs és Cicero életrajzai. Cicero barátaihoz írt leveleiből nagyszerűen kiderül, hogyan lehet általános elveket konkrét helyzetekre vonatkoztatni, de ehhez szükséges találnia valakit, aki részletesen ismeri a római történelmet, és el tudja magyarázni, miről van szó pontosan.

Az *Etika* és a *Politika* után Arisztotelész *Retorikája* következzen, majd Demosztenezs és Cicero beszédei, különösen azok, melyek az államügyekkel foglalkoznak, mint például a *Filippikák*. A retorikai olvasmányok után a nemzetek joga és a közjog, azaz a háború és béke joga kérdésében mélyedjen el. Az alapokat megszerezheti Platon és Cicero műveiből. Ha nem is olvassa végig Aquinoi Tamás írásait, legalább a *Summa Theologiae* második felének második részét nézze át, azt a részt, ahol az igazságról és a törvényekről beszél. Jusztiniánusz *Digestá*-jából pedig világossá válik, hogyan kell ezeket az elveket a gyakorlatban alkalmazni. Néhány kortárs jogtudós, mint például François Hotman és Gentili, foglalkozott a nemzetek jogával és a közjoggal, Grotius őket is felvette az olvasandók listájára.

Az általános elvek megismerése után következhet Livius és Florus, akik fontos történelmi eseményeket és jelenségeket foglalnak össze. Az ő példájuk szerint aztán a jelölt továbbolvashat a történelemről, és az egyes eseményeket elemezni, kategorizálni lehet. Grotius javaslata, hogy az időben visszafelé haladva, először a közelebbi korok történéseit ismerje meg.

A Grotius által összeállított olvasmányok listája harmonizál a tökéleteskövet-irodalomban megfogalmazott elvárásokkal és a humanista értékrenddel. Feltűnően hiányoznak belőle azok a szerzők, akik az államügyek intézésének kevésbé tiszta és magasatos, de a kor politikai kultúrájához közelebb álló módjáról írtak, így például a rendkívül népszerű Tacitus.

Mivel az elméleti munkák nem készítették fel a gyakorlatra, a követnek tapasztalatokra volt szüksége a gyakorlati tudás megszerzéséhez. Erre nagyszerű alkalmakat kínáltak az alkalmi követségek, ahol a sokszor több száz fős kíséretben

⁹⁵ Két antik költő, akik epigrammákban és aforizmákban fogalmazták meg az életről vallott nézeteiket.

volt hely az államügyek iránt érdeklődő fiatalok számára. Maga a királyi udvar is számos lehetőséggel szolgált a tapasztalatszerzésre, akár a külföldi követek látogatása során, akár a külföldről hazatérő követek beszámolóai alapján. Az udvari közegben el lehetett sajátítani a kor uralkodó politikai fogalmi rendszerét, és közkezen forogtak olyan könyvek és pamfletok, melyek az államraisonról, az érdekről,⁹⁶ a lelkiismereti szabadságról és egyéb aktuális kérdésekről szóltak.

III.

Tanulmányom hátralevő részében egy olyan követ példáját szeretném megvizsgálni, akit kortársai⁹⁷ és a későbbi generációk⁹⁸ is tökéletesnek tartottak. Sir Thomas Roe⁹⁹ jelentéktelen nemesi családból származott, a nemességet kereskedő nagyapja szerezte. Oxfordban tanult, majd az udvarba került, ahol különösen jó viszonyt sikerült kialakítania I. Jakab gyermekeivel, Henrikkel és Erzsébettel. Első diplomáciai tapasztalatait a spanyol béke ügyében Madridban tárgyaló Nottingham gróf 650 fős kíséretének tagjaként szerezte. 1610-ben expedíciót vezetett az Amazonas vidékére Henrik herceg megbízásából, 1614-től pedig négy éven át a Kelet-indiai Társaság érdekeit képviselte kiemelkedő sikerrel Ajmerben, Indiában. Többek között ennek a sikernek köszönhető, hogy 1621-ben megkapta követi kinevezését Konstantinápolyba. Feladata volt képviselni mind Anglia királyát, mind a Levantei Társaság érdekeit, fizetését is e két helyről kapta. Munkakörülményeit és munkája jellegét nagymértékben meghatározta a helyszín, Konstantinápoly. A hatalmas távolságok miatt az információáramlás lassú volt, egy levél legalább 1,5 hónapig utazott Londonig, és ugyanannyi ideig vissza. Ez azt jelentette, hogy a levélváltás minimum három hónapot vett igénybe, amit sürgős esetekben nem lehetett kivárni. Ráadásul a posta néha elveszett, néha ellopták, félévnél is tovább utazott.

A helyzetet tovább nehezítette, hogy a túlterhelt államtitkár a legritkább esetben válaszolt postafordultával.¹⁰⁰ Ezen segített valamelyest az a gyakorlat, hogy Roe, Sir Isaac Wake, a velencei rezidens és Sir Dudley Carleton, a hágai angol követ cirkulálták a központból kapott leveleket, s így fogalmat alkothattak

⁹⁶ Gunn 1968.

⁹⁷ Brown 1970: 179.

⁹⁸ Roe leveleinek nagy részét 1740-ben, halála századik évfordulóján nyomtatásban kiadta a Society for the Encouragement of Learning, Samuel Richardson szerkesztésében. Egy ilyen kiadvány szolgált forrásul ehhez a tanulmányhoz is.

⁹⁹ Roe életéről lásd: Strachan 1989; Brown 1970.

¹⁰⁰ Conwey, az államtitkár, sokszor exkuzálta magát a késésért, és arra hivatkozott, hogy nincs elég ideje, lásd Richardson 1740: 505. Ennek a jelenségnek az oka, hogy egyrészt a rezidenseknek kötelességük volt minden kis hírről beszámolni, hogy a központ minél több információ ismeretében hozza meg döntéseit, másrészt a központ nem volt képes időben feldolgozni a beömlő hírmennyiséget.

a külpolitika aktuális irányáról. Az állapotokhoz igazodva az instrukciók főleg általános irányelveket jelöltek ki, a részleteket rábízták a rezidensre.

Ennek ellenére előállhatott olyan helyzet, hogy már az általános irányok sem feleltek meg a megváltozott körülményeknek. Gentili azt tanácsolta, ilyen esetben a követ kérjen új utasításokat, de arról már nem beszélt, hogy mi történjen, ha arra sem érkezik válasz. Vegyünk egy konkrét példát. Az induláskor kapott instrukciói szerint Roe-nak barátságosan kellett viselkednie a Habsburg császár irányában, mert ez felelt meg I. Jakab magáról alkotott képének és hatalmi ambícióinak. A király el szeretne volna érni, hogy úgy tekintsenek rá, mint a kereszténység¹⁰¹ békéjének megteremtőjére. Bethlen Gábort meg sem említették az instrukciók, de mikor Roe felmérte, hogy a Portán az erdélyi fejedelem megkerülhetetlen, rávonatkozó utasítást kért. Az angol álláspont határozottan megtiltotta, hogy kapcsolatba kerüljön vele.¹⁰² Egyfelől, mert veszélyeztette az áhított általános békét, másfelől, mert lázadónak tartották, aki ura, Ferdinánd ellen támadt. Ezek szerint az angol politika a Gentili által is képviselt álláspontot fogadta el, miszerint lázadónak nincs joguk diplomáciai kapcsolatot létesíteni szuverén uralkodókkal.

Roe igyekezett tartani magát instrukcióihoz, de ez csak néhány hónapig sikerült. Bethlen elküldte hozzá követével együtt Thurn grófot is, akit, mint a Protestáns Únió kiemelkedő hadvezérét, az angol rezidens már nem utasíthatott vissza. Így aztán találkozott velük, és meghallgatta terveiket egy protestáns együttműködésről Ferdinánd császár ellen, Bethlen részvételével. Bár Roe közölte velük, hogy csak abban állhat szolgálatukra, ha a császárral szeretnének kibékülni,¹⁰³ a látogatás fordulópontot jelentett. Felébresztette szívében azokat a vágyakat és fejében azokat a gondolatokat, amelyeket mint magánember táplált a háborúval kapcsolatban.

Sir Thomas Roe gyűlölte a katolicizmust. A pápát úgy emlegette, mint kiátkozott szakadárt,¹⁰⁴ a jezsuitákat mint az ő eszközeit. Gúnyosan írt az egyház két-színűségéről, mikor elítéli azokat, akik a törökkel megegyezést kötnek, de saját céljai érdekében, pl. a protestánsok ellen, megengedhetőnek tartja tárgyalni a Portával. Erős ellenérzéseket táplált a Habsburgok irányában, akik nemcsak elkötelezett katolikusok voltak, de spanyol águk világhatalmi babérokra tört.¹⁰⁵ Komoly veszélyként tekintett a spanyol diplomáciai akciókra, s meggyőződése volt, ahogy a velencei és a holland rezidensnek is, hogy a Portára érkezett spanyol ügynökök arról tárgyalnak, hogyan ossza föl egymás között a világot a legkatolikusabb király és a szultán.¹⁰⁶ Az osztrák ágra azért neheztelt, mert egyrészt összejátszott a spa-

¹⁰¹ Ebben az időben az angol terminológia még nem használta az „Európa” megjelölést, helyette kereszténységet (*Christendom*) mondott.

¹⁰² Richardson 1740: 29.

¹⁰³ Richardson 1740: 82–83.

¹⁰⁴ Richardson 1740: 146.

¹⁰⁵ Bár nem használja az „univerzális monarchia” kifejezést, abban a fogalomkörben mozog.

¹⁰⁶ Richardson 1740: 415.

nyollal, másrészt „igazságtalanul”¹⁰⁷ elfoglalta Pfalzot, evvel megfosztva Erzsébetet országától. Roe saját állítása szerint akár életét is feláldozta volna azért, hogy Frigyes visszaszerezze a választófejedelemséget, és felesége visszakapja, ami őt megilleti.¹⁰⁸

Ezeket a negatív érzéseket tovább erősítette benne a protestantizmus sorsáért érzett aggodalom, és a kezdeti katolikus hadi sikerek felett érzett türelmetlenség. Roe a küzdelmet a jó és a rossz harcaként fogta fel, amelyben a vallási elemeken túl olyan fogalmak jelentek meg, mint igazság és szabadság. Semmiféle különbséget nem tett a protestáns felekezetek között, nem is említette őket nevükön,¹⁰⁹ s a protestantizmus nem mint gyűjtőnév, hanem mint az egy igaz vallás jelenik meg írásaiban. Ezt a vallást nyomják el a Habsburgok, és a protestáns fejedelmek egyaránt vívják harcukat a vallásért és a szabadságért.¹¹⁰ A német fejedelemségek szabadsága, az Ausztriai-ház igája alatt nyögő Valtellina felszabadítása,¹¹¹ a pfalzi választó igazságtalanul elvett jogainak és javainak helyreállítása,¹¹² a kereszténység¹¹³ általános szabadsága és békéje, a közjó és a közügy szolgálata leveleiben gyakorta megjelenő fogalmak és érvek. A Habsburgok elleni küzdelem retorikájában összeadódnak a politikai és a vallási megfontolások.

Visszakanyarodva Bethlen Gábor és az angol követ történetéhez, annak ellenére, hogy magánemberként elkötelezett híve volt a Habsburg birodalom elleni háborúnak, Roe követként kezdetben szigorúan tartotta magát utasításaihoz. S bár utalt arra, hogy ha nem Anglia követeként szólna, mást mondana, álláspontját Thurn és az erdélyi követ nem tudták megváltoztatni. Látogatásuk mégis eredményesnek bizonyult. Jelentős szerepet játszott abban, hogy Roe addigi elutasító magatartása helyett érdeklődéssel és növekvő szimpátiával figyelte a fejedelem működését. Mivel a Portán tekintélyre tett szert, török hivatalnokok rendszeresen kikérték véleményét többek között Bethlennel kapcsolatban is. Egy ilyen alkalommal a fejedelem védelmére kelt. Tettét avval igazolta, hogy instrukciói nem szólították fel arra, hogy Bethlen romlását keresse.¹¹⁴ Érvéle utasításai konkrét, leírt betűi és megfoghatatlanabb szelleme közötti különbségre épült.

Roe logikája mindenképp sántított, hiszen egyrészt semmiképpen sem tekinthető Ferdinánd iránti baráti gesztusnak az erdélyi fejedelem támogatása, másrészt instrukciói nemcsak arra nem szólították fel, hogy munkálkodjék Bethlen

¹⁰⁷Richardson 1740: 341.

¹⁰⁸Erzsébet, Pfalzi Frigyes felesége és I. Jakab lánya, Roe állandó levelező partnere volt. Ismeretességük Erzsébet gyerekkoráig nyúlik vissza, és őszinte tisztelet és szeretet tűnik elő soraikból. (Richardson 1740: 558.)

¹⁰⁹Ez alól kivétel, ahogy a konstantinápolyi pátriárkáról, mint kripto-kálvinistáról beszél, ami valószínűleg másoktól átvett megjelölés.

¹¹⁰Richardson 1740: 471.

¹¹¹Richardson 1740: 341.

¹¹²Richardson 1740: 471.

¹¹³Roe szóhasználatában a kereszténység ugyanúgy jelölheti kizárólag a protestáns területeket, mint egész Európát.

¹¹⁴Richardson 1740: 104.

romlásán, hanem arra sem, hogy bármiben is a segítségére legyen. Az, hogy erről az esetről Carletonnak írt, de az államtitkárnak nem, arra utal, hogy tisztában volt tette kétséges alapjaival. Evvel a lépéssel elindult azon az úton, amely teljesen a Bethlen kínálta lehetőség bűvkörébe vonta. Portai tevékenységének egyik legfontosabb céljává vált hogy elérje, Bethlen Gábor és a protestáns fejedelmek szövetségre lépjenek egymással, és kétoldalú támadást indítsanak a Katolikus Liga csapatai ellen. Roe szilárdan hitte, hogy evvel a manőverrel a protestáns hadak végső győzelmet arathatnának. Meggyőződése saját véleményét, és még annál is inkább saját vágyait tükrözte.

A könyvek ideális követének nincsenek önálló céljai politikai téren, feladata egyedül utasításainak végrehajtására szorítkozik. Beszámolóí és esetleges tanácsai posztja helyi ügyekre vonatkoznak, és nem érintenek olyan politikai magaslatokat, mint amiről Roe álmodozott. Ugyanakkor nincs jele annak, hogy észrevetted volna, vágyai és elképzelései befolyása alá került. Úgy gondolt ötletére, mint a legésszerűbb lépésre, akár Anglia és a dinasztia érdekeit, akár az ezekkel összekapcsolódó protestantizmus nehéz sorsát nézzük, és követi feladataként tekintett rá. Mivel személyes motivációi erősek voltak, hatalmas lendülettel vetette magát a munkába.

Mikor 1624-ben a jakabi külpolitika irányt váltott,¹¹⁵ az erdélyi fejedelem is más megvilágításba került. London óvatosan annyit engedélyezett követének, hogy „Gábort erősítse elszántságában, és barátait buzdítsa, hogy segítsenek neki”.¹¹⁶ A királynak tehát nem voltak komoly tervei Bethlen Gáborral, de kihasználta volna Ferdinánd elleni aktivitását. Roe azonban ennél is többet szeretett volna. Számára világos volt, hogy a szavak önmagukban nem érik el a kívánt eredményt. Konkrét együttműködés szükséges, formális kapcsolat és anyagi/hadi támogatás ahhoz, hogy Bethlen belevágjon egy újabb hadjáratba.

Roe egy-két lépéssel a döntéshozók előtt járt, s hogy meggyorsítsa a folyamatokat, és hatékonyabban dolgozhasson, átfogó akcióba kezdett. Négy irányban munkálkodott, ezek közül az első és legfontosabb a londoni döntéshozók meggyőzése volt. Egymás után írta leveleit, melyekben vehemensen érvelt Bethlen elfogadása és a protestáns fejedelmek közé való befogadása mellett. A királynak hangsúlyozta a kétfrontos háború hatékonyságát, és kiemelte, hogy Bethlen serege különösen alkalmas erre a feladatra. Mivel e sereg nem hordott magával sok lovat, nagy tüzéséget, s ebben lényegesen különbözött a kor európai hadseregeitől, képes volt a gyors haladásra, és bármikor visszavonulhatott Erdélybe.¹¹⁷ Így nem lehetett megsemmisíteni. Külön előnyként emelte ki, hogy a sereg az elfoglalt területeket fosztogatja, ezért nincs szükség hatalmas pénzüsszegekre fenntartásához. Bár nem lenne képes elfoglalni és megtartani területeket, arra jó, hogy „Bajorország fejedelme hátra tekintsen, és égő gabonája és házai megmentésére

¹¹⁵A trónörökös és a spanyol királylány közötti házassági tervek kudarcának eredményeképp.

¹¹⁶Richardson 1740: 244.

¹¹⁷Richardson 1740: 277.

induljon”.¹¹⁸ Ha az erdélyi fejedelem tudomására juttatnák, hogy nincs egyedül, biztonságban érezheti magát, és a majdani béketárgyalásokba majd őt is belefoglalják, gyorsan hadba állna.

Az aktívan politizáló Canterbury érseknek küldött leveleiben Bethlen gyakorlati haszna mellett kiemelt hangsúlyt kapott a fejedelem protestáns volta. „A mi vallásunkon van” – mondja Roe, és itt az ideje befogadni övéi közé.¹¹⁹ Az érsek különösen aggódott a török kapcsolat miatt. Ezt Roe avval próbálta leszerelni, hogy azt állította, a birodalom rossz állapota miatt nem fenyeget az a veszély, hogy a török újabb keresztény területeket foglalna el. Másrészt győzködte az érseket, a törökkel együttműködni nem új és nem is elképzelhetetlen ötlet: „Ha a történelmet nézzük, láthatjuk, hogy nagy és bölcs államok, melyeket most félünk megbotránkoztatni, a szükségben megkeresték a törököket: mint I. Ferenc francia király, az Aragon ház Nápolyban, és, igen, Róma őszentsége is néha, [...] mert igaz szabály háborúban és politikában, hogy aminek a vége jó, az maga is jó”.¹²⁰

Roe tehát úgy ítélte meg, hogy az államra hivatkozva belátásra bírhatja az egyházi vezetőt. Hosszan időzik a másik Bethlen elleni alapvető kifogásnál, miszerint nem szuverén uralkodó. „Gábor számunkra szabad fejedelem, úgy tekintünk rá, és ő is úgy értékeli magát, [...] a császár ebben a minőségében kezeli, köt vele békét és lép vele szövetségre” – érvel a követ, megtoldva avval, hogy a császár nagy igyekezete Bethlen felé világosan megmutatja, mennyire tart tőle,¹²¹ ő maga árulja el gyenge pontját. Arra pedig, hogy Bethlen Gábor harcba indul Ferdinánd ellen akkor is, ha előtte éppen békét kötött vele, a fejedelem nyughatatlan és kiismerhetetlen természetében véli megtalálni a biztosítékot.¹²²

A walesi hercegnek is kifejtette álláspontját, és felsorolta a már ismert érveket. Végül mindezt kiegészítette avval az ötletével, melyet eddig csak Erzsébettel és Carletonnal osztott meg: „hogy [Bethlent] megerősítsük, két dolgot kell felajánlani neki: valami tisztességes feleséget a német fejedelemségekből, ahol nincs hiány hercegkisasszonyokban, és ígéretet, hogy megtartjuk Magyarországra vonatkozó terveiben”.¹²³ Minden valószínűség szerint abban reménykedett, hogy a herceg hatással lesz Pfalzi Frigyesre, és megerősíti Erzsébet érveit a házasságkötés fontossága mellett.

Az államtitkárnak elsősorban gyakorlati szempontokat említett és az államérdekre utalt. Sürgetően hívta fel figyelmét arra, hogy megérett az idő a Bethlen-nel való szövetségre, és konkrét lépéseket javasolt.¹²⁴ Kérlelte, hadd járjon közben, hogy a fejedelem követet küldjön Angliába, és előtárja terveit: „Most már világosan

¹¹⁸Richardson 1740: 383.

¹¹⁹Richardson 1740: 472.

¹²⁰Richardson 1740: 347.

¹²¹Richardson 1740: 382–383.

¹²²Richardson 1740: 319.

¹²³Richardson 1740: 286.

¹²⁴Richardson 1740: 324.

látszik, hogy hatalma teljes, a legbölcsebb biztosítani őt avval, hogy befogadják a német fejedelemségek protestáns szövetségébe. [...] Nagyon valószínű, hogy felajánlja majd magát Ófelségének, a francia királynak és nekik, és ha elfogadják, nagy szolgálatokat tehet”.¹²⁵ Ezekben a levelekben Roe nem tartotta fontosnak, hogy a török veszély megalapozatlanságára hozzon érveket. A probléma, azaz hogy a török esetleg újabb keresztény területeket foglalhat el, csak mint lehetséges botránykő¹²⁶ jelenik meg, és nem mint lelkiismereti kérdés.

A követ gyakorta kérte, küldjenek neki új instrukciókat, de a régieket még akkor sem volt képes semmibe venni, azaz nyíltan Bethlen Gábor oldalára állni, mikor a helyzet már egyértelműen az eredeti instrukciókkal ellentétes lépéseket kívánt. Nyíltan nem szegte meg őket, de a határokat feszegette, és evvel ő is tisztában volt. Leveleiben rendszeresen bocsánatot kért, ha esetleg túllépte hatáskörét vagy nem a király tetszésének megfelelően járt el. Ilyenkor mindig az ügyért érzett lelkesedését hozza fel mentségül.¹²⁷

Hogy milyen hatást értek el Roe levelei, és mennyire vették őket figyelembe a döntéshozók Londonban, nehéz megítélni. Az angol külpolitika fokozatosan egyre elkötelezettebbé vált a háborúban, így lassan abba az irányba fordult, amelyért az angol követ küzdött. De lassabban, mint ahogy ő szeretne volna. Nincs arra utaló jel, hogy Roe befektetett energiái megtérültek volna. A követ frusztrációja egyre nőtt, és életét tovább keserítette, hogy csökkent személyének jelentősége a Portán. Követként sosem hagyta, hogy bármilyen másik követ megelőzze. Ezért rettenetesen zavarta, amikor már minden szövetséges készen állt konkrét lépésekre Bethlen irányában, beleértve Franciaországot is, amely Richelieu vezetése alatt 1625–26-ban Habsburg-ellenes politikát folytatott, és csak az angol kormány késlekedett. Saját munkája eredményeként tekintett a kialakult politikai helyzetre, és mérgesen figyelte, hogy a francia rezidens átveszi szerepét: „A francia követ saját dicsőségére használja, [...] pedig ő volt az, aki utoljára lépett a szőlőskertbe, a tizenegyedik órában”.¹²⁸

Egy idő után már elhagyta a józan érvelés módszerét, és leveleibe egyre több érzelmi töltést vitt. Szomorú és sértett hangvételt ütött meg, panaszkodott, hogy elfelejtették és semmibe veszik jelentéseit. Beszámolt arról, hogyan szegyenkezik a többi követ előtt érdemtelenége miatt, hiszen ő az egyetlen, aki nem kapott meghatalmazást arra, hogy a fejedelemmel ura nevében tárgyalásokat folytasson: „Nem vagyok megfelelő eszköz, vagy maga az ügy nem talált elfogadásra; helyre hozom hibámat avval, hogy nem zavarom uraságotat többé evvel a dologgal, amíg nem kapok parancsot vagy bátorítást” – írja az államtitkárnak.¹²⁹ Kis idővel később mégis újra ír neki, és a királynak is: „Fogadalmam ellenére [...] ismét muszáj megemlítenem az erdélyi fejedelem nevét, mert nem hanyagolha-

¹²⁵Richardson 1740: 347.

¹²⁶Richardson 1740: 550, 552.

¹²⁷Richardson 1740: 458.

¹²⁸Richardson 1740: 486.

¹²⁹Richardson 1740: 480.

tom el kötelességem egyik részét sem.”¹³⁰ Ez a módszer hatásosabbnak bizonyult a korábbiaknál, az államtitkár rövid időn belül válaszolt, és megnyugtatta, hogy a király is és ő is nagyra értékeli munkáját. Magyarázatot adott a késedelemre, és felszólította, hogy folytassa, amit elkezdett.¹³¹

Roe aktivitásának második célpontja Hága volt, ahova az Erzsébethez és Carletonhoz írt leveleket küldte, s itt igazi sikert könyvelhetett el. Roe feltehetően abban bízott, hogy ők ketten megnövelik érvei súlyát, és befolyást gyakorolhatnak mind az angol, mind a téli király¹³² és környezete véleményére. Erzsébetnek az érzelmeire és az eszére is igyekezett hatni. Bethlenről úgy beszélt leveleiben, mint egy elhagyatott, magányos fejedelemről, aki a szükség kényszere miatt kénytelen lesz szégyenletes tettekhez folyamodni, fegyverszünetet és békét kötni a császárral.¹³³ Ha viszont megerősítést kapna a német fejedelmektől, nem tenne ilyet, és „nemes eszköznek” bizonyulna Erzsébet szolgálatában és a német birodalom általános békéjének megteremtésében. A királynénak nem említette Bethlen állhatatlan természetét, ehelyett azt hangsúlyozta, hogy szerencse kíséri útját, és még nagyobb sikerek várhatók a jövőben, tehát az államraison is mellette szól.

Carletonnak és Erzsébetnek küldött beszámolóiban 1624-től folyamatosan felemlzeti ötletét, miszerint egy házassági szerződéssel még inkább a protestáns oldalhoz lehetne kötni a fejedelmet: „Ha a brandenburgi örgróf beleegyezne, hogy hozzáadja hűgát, ami erős kötés lenne rajta és nagy erőt, és hírnevet adna a vallásnak és az általános ügynek, Felsőged bölcsességében megérti a lehetőséget, és elérheti a cseh királynál, hogy vigye végbe a házasságot”.¹³⁴ S valóban, 1626 márciusában végül megtörtént a házasságkötés Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin között.¹³⁵

Roe tevékenységének harmadik iránya a Fényes Porta volt. Itt elsődlegesen azt akarta elérni, hogy a török engedélyezze Bethlen hadjáratát, és ne akadályozza azt meg a kétfrontos háborútól való félelmében.¹³⁶ Roe nehezen igazodik ki a Porta és Bethlen viszonyán. Először vazallusnak mondja a fejedelmet,¹³⁷ majd úgy ítéli meg, kettejük kapcsolatában Bethlen a domináns fél, hiszen mindig eléri a töröknél, amit akar.¹³⁸ Roe értékelésében itt is, akárcsak a fejedelem *sui juris* volta melletti érvelésnél, úgy tűnik, mintha a gyakorlat határozná meg a viszonyokat és nem a formák: „Gábor szabad fejedelem a szemünkben és saját értékelésében is. [...] Bár járadékot fizet a szultánnak, attól még nem alattvaló. Betartja a formásokat e felé az állam [az Oszmán Birodalom] felé, de nem

¹³⁰Richardson 1740: 486.

¹³¹Richardson 1740: 540.

¹³²Frigyest, a pfalzi választófejedelmet nevezték téli királynak rövid ideig tartó cseh királysága miatt.

¹³³Richardson 1740: 254.

¹³⁴Richardson 1740: 458.

¹³⁵Szekfű 1983:222. Szekfű Gyula Erzsébetnek tulajdonítja a házasság ötletét, de Roe levelei alapján.

¹³⁶Ebben az időben rendszeresen kiújuló háborút folytatott az Ottomán Birodalom Perzsiával.

¹³⁷Richardson 1740: 242.

¹³⁸Richardson 1740: 302.

a szolgaság jeleként, hanem saját előnyeiért”.¹³⁹ Szuverén uralkodóként beszél róla, aki maga irányítja kül- és belpolitikáját. (Pontosan erre utalva utasítja vissza később Bethlen követét, mikor az a fegyverszünet megkötését ura töröknek való kiszolgáltatottságával mentgeti.)

A Portán Roe nagy tekintélyre tett szert az évek folyamán, és ezt felhasználta Bethlen támogatására is. Fáradhatatlanul érvelt amellett, hogy az Oszmán Birodalomnak előnyösebb, ha Ferdinánd seregeit Bethlen hadai lekötik, mint ha a Habsburg Birodalom esetleges győzelme után szabadon támadhatná őket. Kis befektetéssel így el tudják kerülni a kétfrontos háborút. Roe, ahogy azt a könyvek is írták, igyekezett jó viszonyt kialakítani a befolyásos portai tisztviselőkkel, hogy információkhoz jusson és a támogatásukra is számíthasson. Ám Konstantinápolyban túl gyakran váltották egymást a nagyvezírek és embereik ahhoz, hogy erre a módszerre komolyan és sokáig lehetett volna támaszkodni.¹⁴⁰ A lefizetés volt a legbiztosabb módszer: „itt a tallérok nagyobb súllyal esnek a latba, mint az érvek”¹⁴¹ – panaszkodott. Nem egyszer saját pénzét költötte az ügy érdekében, és sokszor hiába. Bethlen követei egy idő után rendszeresen felkeresték az angol rezidenst, és támogatását kérték feladatuk elvégzéséhez. Így volt ez akkor is, amikor az adó elengedését szerették volna elérni, és akkor is, mikor Brandenburgi Katalint akarták Bethlen majdani utódának elfogadtatni a Portán. Jelentéseiből kitűnik, hogy Roe-nak nagyon tetszett ez a szerep, és örömmel járt közben, amikor csak kellett. Még az is előfordult, hogy a beteg erdélyi követ helyett ő ment el tárgyalni főrangú török tisztviselőkkel.¹⁴²

Roe tevékenységének negyedik célpontja maga Bethlen Gábor volt. Míg nyugatra írt leveleiben úgy festette le e fejedelmet, mint aki elhagyatottságában csak arra vár, hogy erkölcsi és anyagi támogatást kapjon, és ha megkapja, azon nyomban boldogan indul seregeivel Ferdinánd ellen, ő maga tisztában volt avval, hogy a helyzet ennél bonyolultabb. Konstantinápolyi tartózkodásának nyolc éve alatt nem tudott kiigazodni Bethlen Gábor tettein, s még kevésbé tudta, hogy mi várható tőle. Kezdetben meggyőződéssel vallotta, hogy a fejedelem csak saját érdekeit nézi mind a törökkel, mind a császárral szemben, és lépései mögött nem húzódik meg semmiféle lelkesedés vagy baráti érzelm.¹⁴³ Ebből fakadt kiszámíthatatlansága is, hiszen elvi megfontolások nem korlátozták tetteit, döntéseit mindig az aktuális politikai helyzet szerint hozta meg.

Bár eljárt Bethlen érdekében, óvatosságából nem engedett: „Kihúztam a szálkát az oroszán mancsából, de azért nem mernék hálát várva barlangjába lépni”.¹⁴⁴ Úgy ítélte meg, a fejedelem elsődleges célja nemesíteni vérének egy elő-

¹³⁹Richardson 1740: 382–383.

¹⁴⁰Richardson 1740: 350, 490.

¹⁴¹Richardson 1740: 351.

¹⁴²Richardson 1740: 561.

¹⁴³Richardson 1740: 60.

¹⁴⁴Richardson 1740: 123.

nyös friggely és Magyarország királyává válni.¹⁴⁵ Amíg el nem éri mind a kettőt, kapható a harcra, de ugyanolyan könnyen állhat a császár oldalára is, ha az viszi közelebb álmiaihoz. Sejtette, hogy mind a két oldalt bolondítja, ezért Roe feladata szándéka az volt hogy a fejedelmet a protestáns oldalon tartsa. Az ehhez szükséges eszköz, az új instrukció, azonban sokáig, 1624 októberéig, nem állt rendelkezésére, s csak saját véleményeként beszélhetett a biztos győzelemről, az ügy nemességéről. Eközben persze igyekezett megadni minden segítséget a fejedelem követeinek, de említett becsületessége miatt nem hitegette Bethlent: „Most csak passzív szerepem lehet, meghallgatni mindent, de nem adni választ, mert pénz nélkül pirulnék, ha megígérném”.¹⁴⁶

Időről időre levelet küldött a fejedelemnek, melyekben általában a portai állapotokról számolt be, a közös ügy nagyszerűségét emlegette, és királya jóindulatáról biztosította. Biztató és hízelgő leveleinek egyik legszebb példányát Bethlen 1626-os hadjárata előtt írta:

„A közügyért (*public cause*) állhatatosan kimutatott szeretete először nem részesült olyan fogadtatásban és válaszban, amelyet megérdemelt volna. [...] De most már egy tiszteletre méltóbb és biztonságosabb útra lépett, azokkal a fejedelmekkel konföderációban, akik a keresztény hit közös kötelékében nem hagyják cserben szövetségeseiket. [...] Remélem, olyan sikerrel haladnak győzedelmes seregei, hogy királyi jutalom és korona várja. [...] Nem marad hátra más ennyi munka betetőzéseként és ennyi fejedelem öröme és elkötelezettségének kimutatására, mint belevágni a dicsőséges munkába, mely meghozza a birtokuktól megfosztottak restaurálását, a lelkiismeretükben elnyomottak és a vallás szabadságát. [...] Követétől bizonyosságot kaptam arról, hogy már átlépte a Rubicont [...] és az ő [Caesar] sikerét kívánom Magasságodnak, *ut veniat, videat et vincat, princeps Caesaris aemulus*”.¹⁴⁷

1626 szeptembere és októbere Bethlen katonai sikereitől volt hangos a Portán, így Roe-t hideg zuhanyként érte a hír decemberben, hogy a fejedelem tárgyalásokat kezdett Ferdinánddal. Számon kérte ezt az erdélyi követen, aki avval védekezett, hogy nem érkezett meg a megbeszélrt összeg Bethlen hadműveletének támogatására, és így az kénytelen volt tárgyalásokat kezdeni. Az angol követ levelet küldött Londonba, hogy megsürgesse a pénzösszeget, és írt a fejedelemnek, hogy megnyugtassa, királya szándékai nem változtak. Bethlen válaszában biztosította, hogy nem hagyta el a protestáns oldalt, és tavasszal újra fegyvert fog. Ám ekkor a Portán az a frakció került hatalmi helyzetbe, amely ellenezte a háborút a császárral. Roe arra számított, mindez nem befolyásolja majd Bethlen akcióit, hiszen – emlékeztette Bethlen küldöttét – a fejedelmet szuverén uralkodónak tekintették, ebben a minőségében lépett vele szövetségre a többi fejedelem is,

¹⁴⁵Richardson 1740: 294.

¹⁴⁶Richardson 1740: 687.

¹⁴⁷Richardson 1740: 540–541. A latin szöveg fordítása: „hogy jöjjön, lásson és győzzön a Caesar nyomában járó fejedelem”.

és emiatt használja aláírásában a *Dei gratia* kitélt.¹⁴⁸ Bethlen Gábor azonban decemberben a rezidens minden igyekezete ellenére békét kötött, nem kezdett harcokat 1627 nyarán sem, és szeptemberben II. Ferdinánd és IV. Murád meghosszabbította a szőnyi békét. Világossá vált, hogy a lehetőség elszállt. Ráadásul a fejedelem részben Roe-t hibáztatta mindezért. Roe rideg hangú, de visszafogott levélben utasította ezt vissza, a diplomata felülkerekedett a magánember sértettségén. Még mindig nem adta fel reményeit, arra számított, hogy a fejedelem idővel megint Ferdinánd ellen fordul majd, miként az be is következett.

Mikor Roe 1628 júniusában hajóra szállt és haza indult Angliába, új tervek jártak fejében. Hazatérése után meggyőzte királyát arról, hogy szinte biztos sikerrel kecsegtet, ha Bethlen Gábor és a svéd király csapatai közösen támadnának Ferdinánd seregeire. E célból Lengyelországba utazott, hogy elsimítsa a lengyel-svéd ellentétet, és így a svéd csapatok átvonulhassanak az ország területén Észak-Magyarországra, ám Bethlen halála véget vetett a vele kapcsolatos terveknek.

* * *

Ha Roe ténykedését és személyiségét a könyvekben megrajzolt ideál tükrében vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy igencsak megközelítette azt. Jó eszűnek és bátornak mutatkozott, a nyílt fellépést választotta számos alkalommal. Hangozta is, hogy ha nincs rejtegetni való, jobb egyenesen cselekedni, és nem teret adni a félelemnek. Határozott fellépésével, felkészültségével, a régióra vonatkozó helyzetismeretével, amely különösen abban mutatkozott meg, ahogy átlátta a császár és a Porta, valamint Bethlen között kötött és köendő fegyverszünetek részleteit, továbbá ésszerű tanácsaival, önuralmával tiszteletet vívott ki magának. Konceptiózusan haladt előre, s mindig megtalálta azt az érvelést, amely tárgyalópartnere érdekeit az ő céljai megvalósulásában láttatta. Ha éppen egy olyan nagyvezír került hatalomra, aki nem szimpatizált Roe elképzeléseivel, nyugodtan háttérbe húzódott, mert tudta, fél éven belül másik ül a helyén.

Roe életmódja sem hagyott kívánnivalót maga után, mértékletesen élt, bár ebben felesége jelenlétének is szerepe lehetett. Energikus ember lévén szerette a multságokat, sokszor rendezett vacsorákat, ünnepségeket, ahol, természetesen, információkra is megpróbált szert tenni.¹⁴⁹ Dinamizmusa és bátorsága állandó aktivitásra ösztönözte, ami számára nemes célokra irányult: a király és a haza szolgálata, helyzetük jobbítása, valamint a protestantizmus védelme és győzelme áthatották gondolatait és érzelmeit. Kétségkívül tetszett neki a követ szerep, ezért is igyekezett maximálisan megfelelni az elvárásoknak. Örömét lelte fontosságában, úgy érezhette, befolyása van a világ alakulására. Olyan ügyekben, melyek nem estek egybe saját indíttatásával meglegedett utasításai hűség követésével, de ha egyéni motivációi is erősek voltak, tovább ment. Ilyenkor

¹⁴⁸Richardson 1740: 658.

¹⁴⁹Richardson 1740: 402.

többnek tartotta magát egyszerű követnél, még ha ezt nyíltan nem is vállalta. Úgy gondolkodott és cselekedett, mint egy politikus.

Elkötelezettsége és kitartása (ő volt az egyetlen, aki még az 1626-os békekötés után is bízott a Bethlenben rejlő lehetőségben, pedig már Sir Isaac Wake, a velencei angol követ is kiábrándultságának adott hangot leveleiben¹⁵⁰) őszinteségről tanúskodik, ugyanakkor az, ahogy összeállította a különböző helyekre írt leveleit, számítást és tudatos manipulálást mutat. A canterbury-i érsekhez írott, fent idézett leveléből kiderül, hogy osztotta korának nézetét a politika sajátos erkölcsi világáról, és a *szükség* hatalmáról, mellyel Bethlen tetteit is mentegette, és a török segítséget is elfogadhatónak tartotta. Lelkesen ismételtgetett érvei egyaránt tükrözték meggyőződését és szolgáltak retorikai eszközként, gondosan megválasztva kinek melyiket adja elő. Blokkokba rendezve használta őket. Az első blokkot a protestantizmus szabadsága és győzelme köré rendezte, a másodikat a német fejedelemségek elnyomásának megszüntetése, javaikba való visszaállítása, szabadságuk és a kereszténység békéjének megteremtése köré, a harmadikat pedig Bethlen Gábor kiszolgáltatottsága és az előző két blokkhoz köthető lehetséges haszna köré. Aszerint alkalmazta egyiket vagy másikat, hogy kihez intézte szavait, s ezekre a számára fontos fogalmakra ilyenkor pusztán eszközként tekintett. Tisztában volt avval, hogy más is ezt teszi. Természetesnek tartotta, hogy Bethlen követe nem említette a vallási szempontú érveket, mikor a francia és a velencei rezidenssel tárgyalt, és azokat az igazsággal és jogszerűséggel helyettesítette.

Bethlen és Roe kölcsönösen használta „a közös hitet” igazolásként, mint amely erős kapocs Erdély és Anglia között. Bethlen erre hivatkozott, mikor Roe segítségét kérte a Portán, vagy a késlekedő pénzt sürgette, és az angol követ is erre alapozta érvelését, mikor távol akarta tartani Bethlent Ferdinándtól. Pedig mind a ketten világosan látták, hogy a közös vallásnak nem sok befolyása van a másik fél döntéseire. Ezek a retorikai fogások ugyanazon az elven működnek, mint a már említett *dissimulatio*. Ahogy a követnek pragmatikus okokból kellett éreynesnek lennie vagy, mint az esetek döntő többségében, legalább annak mutatnia magát, ugyanígy az eszmék és szent célok sem önmagukért, hanem praktikus okokból kerültek felhasználásra. Az államraison fogalma, bármennyire sokan is próbálták elkülöníteni a machiavellizmustól, nem vált erkölcsileg elfogadottá olyan mértékben, hogy ne lett volna szükség mellette, a legtöbbször helyette, egyéb, a kor szemében nemesebb ideákra. A politikát a saját működési szabályai szerint fogadták el és csinálták még azok is, akik komolyan gondolták a retorikai célból megfogalmazott célokat. Mint Sir Thomas Roe.

¹⁵⁰Richardson 1740: 701.

FORRÁSOK

- Dolet, Etienne 1541: *De officio legati*. Lyons
- Gentili, Alberico 1585: *De legationibus libri tres*. London
- Gentili, Alberico 1924: *De iure belli libri tres*. New York
- Gentili, Alberico 1599: *De abusu mendacii*. Hannover
- Grotius, Hugo 1999: *A háború és béke jogáról*. Budapest
- Grotius, Hugo 1916: *Mare liberum*. New York
- Hotman, Jean 1603: *L'Ambassadeur*. Párizs
- Hotman, Jean 1605: *The Ambassador*. London
- Hotman, Jean 1624: *The Spaniards Perpetuall Designe to a Universall Monarchie*. London
- Hrabar, Vladimir 1906: *De legatio et legationibus tractatus varii*. Dorpat
- Richardson, Samuel (ed.) 1740: *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Court*. London
- Selden, John 1635: *Mare clausum*. London

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bakos, Adrienne 1991: Qui nescit dissimulare, nescit regnare: Louis XI and Raison d'état During the Reign of Louis XIII. *Journal of the History of Ideas*. 52. 3.
- Balch, Thomas W. 1911: Albericus Gentilis. *The American Journal of International Law*. 5. 3.
- Behrens, Bernard 1936: Treatises on the Ambassador Written in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries. *The English Historical Review* 51. 204.
- Bireley, Robert 2003: *The Jesuits and the Thirty years War*. Cambridge
- Brown, Michael J. 1970: *Itinerant Ambassador – the Life of Sir Thomas Roe*. Lexington
- Carter, Charles Howard 1964: *The Secret Diplomacy of the Habsburgs*. London
- Church William F. 1972: *Richelieu and Reason of State*. Princeton
- Conley, Thomas M. 1994: *Rhetoric in the European Tradition*. Chicago
- Frey, Linda – Frey Marsha 1999: *The History of Diplomatic Immunity*. Columbus
- Gunn Jonathan A. W. 1968: „Interest Will Not Lie”: A Seventeenth-Century Political Maxim. *Journal of the History of Ideas* 29. 4.
- Jusserand, James J 1922: The School for Ambassadors. *The American Historical Review* 27. 3.
- Lee, Maurice, Jr 1967: The Jacobean Diplomatic Service. *The American Historical Review* 72. 4.
- Mattingly, Garret 1988: *Renaissance Diplomacy*. New York
- Murphy, Cornelius F. 1982: The Grotian Vision of World Order. *The American Journal of International Law* 76. 3.
- Pagden, Anthony 1995: *Lords of All the Worlds: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France*. London
- Reeves, Jesse, S. 1929: Grotius on the Training of an Ambassador. *The American Journal of International Law* 23. 3.

- Reeves, Jesse, S. 1933: Etienne Dolet of Orleans, France. *The American Journal of International Law* 27. 1.
- Roosen, William 1980: Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach. *The Journal of Modern History* 52. 3.
- Skinner, Quentin 1990: *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge
- Skinner, Quentin 1996: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. New York
- Stone, Lawrence 1967: *The Crisis of the Aristocracy, 1558–1641*. London
- Strachan, Michael 1989: *Sir Thomas Roe 1581–1644, a Life*. Chantry
- Szekfű Gyula 1983: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány*. Budapest
- Tuck, Richard 1993a: *Natural Rights Theories: their Origin and Development*. Cambridge
- Tuck, Richard 1993b: *Philosophy and Government, 1572–1651*. Cambridge
- Tuck, Richard 1999: *The Rights of War and Peace: Political Thought and International Order from Grotius to Kant*. Oxford
- Viroli, Maurizio 1992: *From Politics to Reason of State : the Acquisition and Transformation of the Language of Politics, 1250–1600*. Cambridge
- Williams, Michael, C. 1996: Hobbes and International Relations: A Reconsideration. *International Organization* 50. 2.